

Ingliz tilida frazeologik birliklarning ma'no munosabatlari: ko'p ma'nolilik va omonimiya

Ubaydullayeva Muattar O'rinbekovna

BuxDU, Ingliz tilshunosligi kafedrası 2 bosqich magistranti

Email: muattarubaydullayeva39gmail.com

Annotatsiya. FB lar yirik til birligi bo'lib, kamida ikkita ma'noviy til birliklari qo'shilishidan yasalgan bo'ladi. Mazkur til birliklarini tahlil qilish frazeologiyaning dolzarb masalalaridan biridir. Ushbu maqolada frazeologizmlarning ma'no munosabatlari, ularning hosil bo'lishidaagi lingvistik omillar hamda omonimiya va ko'p ma'nolilik munosabatlarini tahlil qildik.

Kalit so'zlar: frazeologiya, omonimiya, ko'p ma'nolilik, til birliklari, til materiyasi, leksema, frazeologik material

Til sistemasida shakl va ma'no munosabati mavjud bo'lib, shakl deganda tilning materiyasi-tovush tizimi, ma'no deganda uning ichki ifodalanuvchi jihati nazarda tutiladi. Shunga ko'ra FB larning ifoda plani deb uni tashkil qiluvchi leksik birliklar nazarda tutiladi. Leksemanig ma'nosi odatda uni tashkil qiluvchi til birliklariga xos ma'nolarning yig'indisi sifatida gavdalanadi. Qismlar ma'nosi asosida butun tushuniladi. Ammo FB larda ma'no uning tarkibidagi leksik birliklar ma'nolari yig'indisi bo'lmay, ularnig ko'chma yoki ustama ma'nolari asosida aks ettiriladi[5;28]. Xususiy (qismlarga xos) ma'nolarni umumiy ma'nolarni to'g'ridan to'g'ri izohlamasligi FB larda ifoda va mazmun plani orasida bog'lanish shartli ravishda ekanini ko'rsatadi. Bunda bittadan ortiq so'z yaxlitligicha ma'lum bir obraz asosida, ko'chirish yo'li bilan semantik taraqqiyotni boshdan kechiradi. Ma'lum bir obraz asosida yuzaga kelgan ana shunday ustama ma'noga frazeologik ma'no deyiladi[5;34]. Masalan: tame cat –erkin birikma sifatida itoatkor yuvvosh uy mushugi ma'nosida qo'llanilsa, FB sifatida lattachaynar, sust tabiatli insonni ifodalab ko'rsatishi mumkin. Birinchi misolimizda birikma ma'nosi, leksik komponentlarning atash ma'nosi yig'indisi sifatida ifodalanayotgan bo'lsa, ikkinchi iborada obrazli ustama ma'no yetakchilik qilmoqda.

Bitta til birligining ma'nosini izohlashda turli leksikograflar har safar muayyan ma'no belgilarining umumiy ya'ni konstant to'plamini ajratadilar. Bu umumiy yoki konstant to'plam muayyan til birligi uchun asosiy, bir-biriga bog'liq ma'no belgilari (yoki alohida ma'no belgilari) to'plami ajratiladi. Bu to'plam boshqa leksikografik manbalardagi analogik to'plamdan farqlanadi. Bunday variatsiyali to'plam tez-tez (ammo har doim emas) ma'nosi jihatdan ikkinchi darajali ma'no belgilarini o'z ichiga oladi. Bir tomondan, u ayrim hollarda til birligining qabul qilingan lug'aviy ma'nosiga ta'sir qilishi mumkin, boshqa tomondan, u lug'aviy ma'nodan olingan deb hisoblanadi[1;45].

Leksikografiya amaliyotidagi qiyinchiliklardan biri so'z yoki so'z birikmasi ma'nosi uning qo'llanilish doirasi chegaralanishidir. "Qo'llanilish ma'no bilan teng emas, unda so'zning ko'p mantiqiy imkoniyatlari yashirin.... Qo'llanilish –bu so'z ma'nolaridan birining mumkin bo'lgan ayrim hollarda o'ta individual ishlatilishidir"[3;18]. Ko'rsatilgan muammo butunlay frazeologik materialga borib taqaladi. Ammo, FB so'zdan ko'ra ko'proq xususiyatlar, ya'ni nutqiy ma'no xilma-xilligi imkoniyatlariga ega. Demak, FB ifoda plani bilan mazmun planning o'ziga xos qarama qarshiligi va birligi asosida yuzaga keladi, shunga ko'ra FB lar alohida yondashishni talab qiladi.

Bittadan ortiq ma'noni anglata olishi til birliklari uchun xos xususiyat bo'lib, iboralarning ma'lum bir qismida ham uchraydi. Ammo leksik polisemiya farqli ravishda, frazeologik polisemiya o'ziga xos xususiyatlariga ega. Frazeologik polisemiya ham xuddi leksik polisemiya bo'lganidek bosh ma'no va yasama ma'no farq qilinadi. Ammo leksik polisemiya bosh ma'no to'g'ri ma'noga, hosila ma'no esa ko'chma ma'noga teng; frazeologik polisemiya bundan farqli ravishda, bosh ma'no ham ko'chma (obrazli) ma'no bo'ladi, chunki har qanday frazeologik ma'no ustama, ko'chma ma'no sifatida yuzaga keladi. Ingliz tili frazeologiyasida ko'p ma'nolilik munosabati keng yoritib berilmagan. A.B Kunin frazeologik lug'atida ham faqatgina 3% ko'p ma'noli FB lar ko'rsatib berilgan[2;25].

So'zlashuv frazeologizmlarining ko'pchiligi ikki yoki uch ma'noli, shuningdek to'rt ma'noli so'zlashuv FB lari ham mavjud. Ko'p ma'noli iborada uning ma'nolari asosan biri ikkinchisidan o'sib chiqqan bo'ladi. Ya'ni ibora nechta ma'nodan tashkil topganiga qaramay, ma'nolar orasida bog'lanish, umumiylik seziladi. Masalan:

take the air-1) toza havoda sayr qilmoq; 2) qochib qolmoq; 3) havoga ko'tarilmoq, uchmoq;

On one's own- 1) mustaqil ravishda; 2) yolg'izlikda, yakka holda;

Off the cuff-1) eksromptom holda, tayyorgarliksiz; 2) norasmiy ravishda;

Ammo ba'zi iboralarning ma'nolari biri ikkinchisi uchun asos vazifasini bajarmaydi, har biri o'zicha shakllangan bo'ladi, voqe'likdan har gal har xil obraz olish asosida tug'iladi.

Masalan: be on smb's back- 1) tashlanmoq, siqib bormoq, qiyratmoq; 2) boqimanda bo'lmoq; Bu ikki ma'no orasidagi uslubiy tonallik turlicha bo'lgani bois, kontekstdan kelib chiqqan holda har bir frazeologik birlik turlicha ma'nolarni ifodalab kelishi mumkin. Buni badiiy talqinda ham kuzatishimiz mumkin:

1) Those damned merchants were always on his back, controlling, inhabiting... (P. Abrahams, "A Wreath for Udomo" part II, p. 35)

Frazeologik sathdagi ko'p ma'nolilikni paradigmatic jihatdan assimetriyaga qiyoslasak bo'ladi, zero, u denotativ ma'noning, nominativ va signifikativ aspektlarining o'zaro nisbati o'zgarishi natijasida yasaladi. Frazeologik ma'nodagi signifikativ aspekt deganda ma'lum bir ma'noni ifodalayotgan tushuncha mohiyati nazarda tutiladi. Denotativ aspekt asosida denotativning, bir turdagi predmetlar yoki abstrakt tushunchalar umumiy belgilari, yagona bir tushunchaning keng hajmi sifatida aks ettiriladi. Frazeologik polisemiya ma'noning yangi qirralari paydo bo'lishida nafaqat denotativ ma'no balki konotativ birlik ham muhim rol o'ynaydi[4;126-128].

Frazeologik polisemiya metaforaga asoslangan ma'no ko'chishi yoki metonimiyaga asoslangan ma'no ko'chishi natijasida hosil bo'lgan yangi ma'nolar farqlanadi.

Metafora asosida yangi ma'nolarning paydo bo'lishi fe'lli frazeologik birliklar ichida mahsuldor usul hisoblanadi.

Masalan: to take wing-1) pir etib uchib ketmoq, uchmoq(qushlar); 2)qochib ketmoq, qochib qutulmoq;

Full of beans-1) o'ynoqi gijjirlagan ot; 2) jo'shqin, otashin, yuragida o'ti bor odam;

Metonomiya asosida ma'no kengayishi bo'lsa frazeologik birliklar ichida uncha keng tarqalmagan bo'lsa ham uchraydi. Masalan: to have an eye upon-kuzatmoq, ko'z uzmaslik; 2) ko'z olaytirmoq, suqlanmoq, hasad qilmoq;

Ma'noning kengayishi agar FB o'z ma'nosida ham, yangi orttirilgan ma'noda ham qo'llanila boshlansa polisemiya olib boradi. Agar FB ning ilk ma'nosi iste'moldan chiqib arxaizmga aylansa, bunday FB ni biz polisemantik birlik deya olmaymiz.. Masalan "to walk the plank"

iborasi “ishdan haydalgan, ishsiz qolgan” ma’nolarini anglatadi va zamonaviy ingliz tilida keng iste’moldagi birlik hisoblanadi. U o‘zining birinchi “dengizga tashlab ketilgan” ma’nosida qo‘llanilmasligi bois, bu frazeologizmni polisemantik birlik deya olmaymiz .

Ma’noning kengayishi ba’zi hollarda ma’no umumlashishiga, konkretan umumlashma ma’noga yalanishiga olib kelishi mumkin, masalan:

Cock a snook: 1) (at smb) bironkimga burnini jiriyish;

2) (at smb. or smth.) biron kim yoki biron nimadan jirkanish;

Strike oil: 1) neft topmoq; 2) muvofaqiyatga erishmoq

Frazeologik sathdagi ma’no kengayishdagi yana bir o‘ziga xos jihat, metaforik o‘zgarishlar natijasida frazeologik birlik ma’lum bir sohadan boshqa sohaga o‘tishi mumkin. Masalan, a lone wolf- “raqibining iziga yolg‘iz o‘zi tushgan uchuvchi” ma’nosida ilgarilari qo‘llanilgan bo‘lsa, keyinchalik konkret ma’no umumiydagi “mustaqil ravishda ish yurituvchi shaxs “ma’nosida qo‘llanila boshlandi. Yoki aksincha ko‘p ma’nolilik umumiydan konkret tomon o‘zgarishi mumkin. In the hole – 1) qora kunga asrab qo‘yilgan yashirin imtiyoz; 2)og ‘ir kunda ishonsa bo‘ladigan do‘st

Iboralarda polisemiya muammosi bilan omonimlikmuammosi bevosita bog‘liq hodisalar sanaladi. Agar ikki FB ma’nolari orasida umumiy invariant belgi mavjud bo‘lmasa, bunday birikmalar o‘zaro omonim birliklar hisoblanadi. Frazeologik omonimiya ko‘pincha polisematik iboralar ma’nolari orasidagi bog‘lanishning uzilib ketishi natijasida paydo bo‘ladi. Shuningdek omonimlik frazeologizmlarning turli etimologik tarixga ega bo‘lishidan ham paydo bo‘lishi mumkin[7; veb sayt] Masalan:

to keep one’s end up: 1) taslim bo‘lmaslik, umidsizlikka tushmaslik;

2) va’dasining ustidan chiqish;

Bu ikki ma’no orasida hech qanday bog‘lanish kuzatilmaydi. Ba’zi shunday frazeologik omonimlar mavjudki ular ma’nolari orasida qarama-qarshilik ham kuzatiladi:

Hard case-1) axloqi buzuk kishi, ashaddiy jinoyatchi;

2) boqi beg’am, aysh –ishrat shaydosi;

Berilgan misollarimizning badiiy asarda ifodalanishi ham fikrimiz dalili bo‘la oladi.

1)Mrs.March:She’s not hard case yet; but she will be.

Johnny: And Why? Because all you matter –of –fact people make up your mind to it.(J. Galsworthy, “Windows “, act II, p.186)

2) He was a digger, a humorous and good-hearted “hard case”. (H. Lawson, ”Joe Wilson’s Mates”, “ A wild Irishman”, p.276)

FB larda omonimiya hodisasi juda kam uchraydigan hodisa hisoblanadi. Shuningdek frazeologizmlar omonimiyasi erkin birikmalar omonimiyasidan bir necha jihatlari bilan ya’ni ma’no, shakl hamda son jihatdan farqlanadi. FB lar komponentlari bir-biridan paradigmatic va sintagmatik munosabatlari bilan o‘zaro farqlanishi bilan ajralib turadi. Bunga bir necha omillarni sabab qilib ko‘rsatishimiz mumkin.

-birinchidan frazeologik ma’no ustama ma’no bo‘lgani sababli nisbatan serqirra, murakkabroq tuzilishga ega bo‘ladi;

-erkin birikmalarda struktur-grammatik imkoniyatlar FB larga qaraganda ko‘proq bo‘ladi;

- frazeologik birliklar omonimligida ma'lum bir ibora tarkibida birdaniga bir necha so'zlar mos kelishi kerak bo'ladi;

Umuman frazeologik omonimiya bir necha omillar ta'sirida vujudga kelishi mumkin [30; 49]:

- 1) polisemantik birliklar ma'nolari orasidagi bog 'lanishning yo 'qolib ketishi;
- 2) turg'un birikmalarning takroran metaforizatsiyaga uchrashi;
- 3) erkin birikmalar ma'nolarining turg'unlashishi;
- 4) frazeologik birikmalar o'xshligining buzilishi;

Frazeologik omonimiya ma'lum bir iboraning ikki ma'noda ishlatilishi shuningdek ma'lum bir iboraning ikkitadan ko'p ma'noda ishlatilishi natijasida kuzatilishi mumkin. Masalan, go into orbit frazeologik birikmasini tahlil qiladigan bo'lsak, birinchi ma'nosida "ulkan muvoffaqiyat qozonmoq" bo'lsa ikkinchi ma'nosida "g'azablanmoq", degan ma'nolarni anglatib keladi. Ana shu jihatlarni hisobga olgan holda frazeologik birliklar omonimligi kam uchraydigan hodisa ekanligiga yana bir bor amin bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абдуллина А.Р. Контекстуальные трансформации ФЕ в английском и русском языках: дис ... канд. филол. наук. – Казань, 2007. – 167 с.
2. Алёхина А.И. Исследование системной организации фразеологии современного английского языка (Проблема фразеологических отношений и фразеологических структур): Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Л.: ЛГУ, 1986. – 37 с.
3. Башиева С.К. Стилистический компонент фразеологического значения: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар: КГУ, 1995. – 23 с.
4. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
5. Смит, Л. П. Фразеология английского языка. – М.: Дрофа, 1998. – 158 с.
6. Расулов, З. И. (2011). Синтаксический эллипсис как проявление экономии языка): автореферат дисс.. кандидата филологических наук/Расулов Зубайдулло Изомович.- Самарканд, 2011.-27 с.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=BMFYyZIAAAAJ&citation_for_view=BMFYyZIAAAAJ:UeHWp8X0CEIC
7. Расулов, З. И. (2010). Принцип контекстуального анализа эллиптических предложений (на материале английского языка). Вестник Челябинского государственного университета, (21), 91-94. <https://cyberleninka.ru/article/n/printsip-kontekstualnogo-analiza-ellipticheskikh-predlozheniy-na-materiale-angliyskogo-yazyka/viewer>
8. Saidova, M. U. (2019). Lexical Stylistic Devices and Literary Terms of Figurative Language. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN, 2277-3878. <https://www.ijrte.org/wp-content/uploads/papers/v8i3S/C10541083S19.pdf>.
9. Saidova, Mukhayyo Umedilloevna (2020) "LEXICOGRAPHIC AND ETHYMOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCISE OXFORD DICTIONARY OF LITERARY TERMS BY Ch. BALDICK," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 :Iss. 9 , Article 45. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss9/45>
10. Saidova, Muhayyo (2021) "SEMANTIC ANALYSIS OF LITERARY TERMS BY LITERARY TYPES IN "THE CONCISE OXFORD DICTIONARY OF LITERATURE

- TERMS”, Philology Matters: Vol. 2021:Iss. 1, Article 11. DOI: 10.36078/987654486
Available at: <https://uzjournals.edu.uz/philolm/vol2021/iss1/11>
11. Kobilova, N. S. (2016). LITERARY INTERPRETATION OF SOCIAL PSYCHOLOGY IN THE NOVEL " MARTIN EDEN". World science, 4(3 (7)), 52-
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25619815>
 12. Kobilova, N. S. (2018). BENEFITS OF USING SONGS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO YOUNG LEARNERS. In Инновационные подходы в современной науке (pp. 102-107). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35081671>
 13. IzzatilloevnaKhodjaevaDilafuz, TolibovnaSaidovaZokira. “Dependent taxis: Semantic features and methods of expression in English”, ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH: 2021, Volume : 10, Issue : 5, Online ISSN : 2278-4853, Article DOI : 10.5958/2278-4853.2021.00411.0
 14. DilafuzIzzatilloevna KHODJAYEVA, ZokiraTolibovna SAIDOVA. “THE ORIGIN AND JUSTIFICATION OF THE TERM TAXIS INLINGUISTICS”, E-Conference Globe: 2021/4/13, 375-379, Web: <https://econferenceglobe.com>